

Desafiaments i oportunitats en la producció d'un procés de recerca formativa amb metodologia qualitativa i treball de camp *online*

Challenges and opportunities in conducting a formative research process based on a qualitative methodology and online fieldwork

Natalia Fernanda Puchana Caicedo¹

ORCID: 0000-0001-7024-624X

Daniela Pinzón López²

ORCID: 0000-0002-5834-7299

Isabella Montealegre Álvarez³

ORCID: 0000-0003-3669-3868

Alba Nubia Rodríguez Pizarro⁴

ORCID: 0000-0003-1055-9636

Recepció: 16/06/22. Revisió: 30/10/22. Acceptació: 07/11/22

Per citar: Puchana Caicedo, N. F., Pinzón López, D., Montealegre Álvarez, I., i Rodríguez Pizarro, A. N. (2022). Desafiaments i oportunitats en la producció d'un procés de recerca formativa amb metodologia qualitativa i treball de camp *online*. *Revista de Treball Social*, 223, 39-55. <https://doi.org/10.32061/RTS2022.223.02>

Resum

Aquest article es proposa descriure i analitzar un procés de recerca formativa que es va dur a terme en l'assignatura de Disseny Etnogràfic. Aquest va presentar importants desafiaments i oportunitats a causa de la impossibilitat de fer treball de camp presencial per la pandèmia per la COVID-19. Per tant, es va fer treball de camp *online*.

---

1 Estudiant de Treball Social. Escola de Treball Social i Desenvolupament Humà, Universitat del Valle. natalia.puchana@correounivalle.edu.co

2 Estudiant de Treball Social. Escola de Treball Social i Desenvolupament Humà, Universitat del Valle. daniela.pinzon@correounivalle.edu.co

3 Estudiant de Treball Social. Escola de Treball Social i Desenvolupament Humà, Universitat del Valle. isabella.montealegre@correounivalle.edu.co

4 Professora titular. Escola de Treball Social i Desenvolupament Humà, Universitat del Valle. alba.rodriguez@correounivalle.edu.co

A partir d'una recerca formativa sobre els impactes i les estratègies d'afrontament que van presentar estudiants universitaris en la pandèmia i l'aïllament per la COVID-19, es pretén descriure i analitzar l'experiència metodològica sense aprofundir en els resultats de la recerca. Primer es descriu l'entrada a camp, la recollida d'informació, l'anàlisi de dades i, posteriorment, es reflexiona al voltant del rol que van complir els investigadors i els desafiaments i oportunitats trobats en el procés.

En aquest cas, els estudiants de l'assignatura de Disseny Etnogràfic es van posicionar com a investigadors i, al mateix temps, van experimentar una comprensió directa de les vivències viscudes pels qui van participar, pel fet que també són estudiants de Treball Social. Tot això va aportar al procés de formació en recerca, perquè els va permetre situar-se en dos llocs fonamentals en tot procés de recerca: com a participants i com a investigadors.

Entre els desafiaments principals es va trobar que la mediació tecnològica desdibuixa la interacció i dificulta percebre tot allò no verbal. A més, va haver-hi poca privacitat a casa per als qui van ser entrevistats i van participar en els grups focals. Entre les oportunitats es va identificar que la recerca en línia escurça distàncies, implica menys recursos i que les tecnologies disponibles són molt variades.

Paraules clau: Investigació formativa, treball de camp *online*, pandèmia.

Abstract

This paper seeks to analyse and describe the formative research process carried out on the context of the academic subject "Ethnographic Design". It involved important challenges and opportunities since it was unfeasible to conduct face-to-face fieldwork on account of the COVID-19 pandemic; therefore, the work was performed online.

Based on formative research on the coping strategies and the impacts felt by university students during the lockdown imposed due to the COVID-19 pandemic, this paper aims to describe and analyse the aforementioned methodological experience without examining the research findings in any more depth. Firstly, field introduction, compilation of information and data analysis are described. Subsequently, the role of the researchers and the challenges and opportunities encountered during the process are also addressed.

In this case, the students on the academic subject "Ethnographic Design" established themselves as researchers and, at the same time, felt first-hand the experiences of those who took part due to the fact that they are also students of social work. This all contributed to the formative research process, since it enabled them to place themselves in two fundamental perspectives in any research process; namely, those of the participant and the researcher.

Among the main challenges, mediation of technology was determined as obscuring interaction and hindering perception of non-verbal communication. In addition, absence of privacy at home was experienced by the participants who were interviewed/took part in focus groups. Nevertheless, online research posed a number of key opportunities, including overcoming the distance barrier, reducing costs and benefitting from a highly varied selection of technological tools.

Keywords: Formative research, online fieldwork, pandemic.

Introducció

La formació en recerca per als treballadors socials ha de ser un compromís de primer ordre per al seu exercici professional. Això implica comprometre's amb la producció de coneixement, com a fonament i resultat de la seva actuació (Cifuentes, 2013). En aquest mateix sentit, Falla (2015) planteja que la formació de recerca en treball social requereix transcendir el pragmatisme i promoure la reflexió analítica de la quotidianitat i de les pràctiques socials construïdes pels subjectes amb els quals s'interactua durant l'exercici professional, per crear així una cultura de la recerca. A partir del lloc indefugible que té la recerca en el procés formatiu, és fonamental reflexionar sobre els desafiaments que implica la formació en recerca en un context de múltiples reptes i incerteses que estan incidint tant en la formació de recerca com en la producció de coneixement.

En aquest sentit, la recerca social va viure un gran desafiament durant el confinament obligatori i aïllament social a causa de la pandèmia provocada per la COVID-19. Aquesta situació va portar a "l'obertura de noves línies de recerca relatives al procés metodològic del treball social" (Rodó, 2021, p. 2). El present article presenta una reflexió sobre metodologies per a la recerca en línia, que van ser aplicades en un projecte de recerca dut a terme durant la conjuntura de la pandèmia. El procés es va efectuar en el marc del curs de Disseny Etnogràfic amb estudiants de Treball Social de la Universitat del Valle. El curs de Disseny Etnogràfic té com a objectiu introduir els estudiants en la importància de la recerca qualitativa per a la creació de coneixement social i la formació dels treballadors socials. La recerca en línia, llavors, es va proposar com una oportunitat d'aprenentatge en el marc de l'aïllament i confinament a causa de la pandèmia.

Aquest text dona a conèixer com es va desenvolupar una recerca formativa qualitativa entre estudiants i professors de manera *online*. Per això, el treball fet durant el curs va girar entorn dels impactes de la pandèmia (en el període 2020-2021) en els estudiants de Treball Social de la Universitat del Valle, seu Mélendez, i les seves estratègies d'afrontament. Aquest article se centra a descriure i analitzar la metodologia utilitzada. Especialment, el text es concentrarà en el que va significar fer una recerca qualitativa amb un enfocament etnogràfic en línia. Per això, es presentarà primer el procés de convocatòria o entrada a camp, posteriorment es presentarà la metodologia i després els instruments, després s'abordarà l'anàlisi de dades i finalment es parlarà sobre els resultats.

Procés de convocatòria o "entrada a camp"

Durant el curs de Disseny Etnogràfic es va desenvolupar un projecte de recerca formativa denominat "Impactes i estratègies d'afrontament en els estudiants de Treball Social de la Universitat del Valle a causa de la pandèmia i l'aïllament per la COVID-19".

Es va tractar d'un estudi qualitatiu sobre la construcció de sentit de la realitat de les persones participants i els significats construïts sobre aquesta. D'acord amb Ramos (2020) l'abast d'aquesta mena de recerques és "dur a terme estudis de tipus fenomenològics o narratius constructivistes, que busquin descriure les representacions subjectives que emergeixen en un grup humà sobre un determinat fenomen" (p. 53).

L'assignatura va estar integrada per aproximadament trenta estudiants, els quals en el procés de recerca formativa es van convertir tant en investigadors com en participants del projecte. Amb l'objectiu que els estudiants tinguessin accés als diferents arxius del projecte, es va crear una carpeta compartida en el núvol, fent ús de l'eina Google Drive. El primer moment del procés va ser la construcció del projecte de recerca, en la qual van participar tots els estudiants matriculats en l'assignatura; posteriorment, els investigadors es van dividir en subgrups de tres persones. Cada subgrup va liderar la construcció i redacció d'un apartat del projecte (antecedents, marc teòric, plantejament del problema, preguntes de recerca, justificació, marc contextual, objectius, estratègia metodològica i aspectes operatius). Això amb la finalitat de distribuir responsabilitats i que tots aportessin i participessin en el procés.

Després d'això es va organitzar l'entrada a camp, que també es va dur a cap a partir de subgrups que es van encarregar de fer el procés de recerca amb cadascun dels semestres (des del tercer fins al desè semestre) que es va fer totalment *online*. No obstant això, no es pot deixar de banda que, a causa de les relacions preexistents entre l'estudiantat, també es va considerar la vida fora de línia, algunes trobades i converses que van remetre a les trobades virtuals. Aquesta entrada a camp va començar amb un exercici de veu a veu per mitjà de xats informals de WhatsApp, on els investigadors, estudiants de la matèria ja esmentada, es dirigien a diversos companys coneguts de diferents semestres de Treball Social de la Universitat del Valle, que estiguessin matriculats en el període de febrer a octubre del 2021 perquè fossin participants del projecte. Després, es va obrir un compte d'Instagram per difondre informació del projecte. A més, es va dissenyar un volant que resumia els objectius i eixos d'anàlisi del projecte i convocava els estudiants a inscriure's-hi per participar-hi per mitjà d'un formulari de Google Forms. Aquesta peça es va difondre a través de salonejos *online*,⁵ el compte d'Instagram i el Facebook personal dels investigadors.

En l'exercici de saloneig es va definir que un o dos subgrups assistirien a una de les classes programades per a un semestre, coordinant horaris i designant responsabilitats com ara quins integrants dels subgrups assistirien al saloneig, qui presentaria la informació, qui projectaria

5 Entenem per *saloneig* l'assistència d'un o diversos estudiants no pertanyents a una determinada classe, que es presenten amb el permís del docent que imparteix aquesta classe, amb la finalitat de compartir informació sobre un esdeveniment o tema específic, o convocar a esdeveniments, reunions o assemblees. En aquest cas, el saloneig es va dur a terme de manera *online* assistida per mitjans tecnològics, la qual cosa es converteix en una forma no convencional de recerca qualitativa.

la pantalla amb el volant i qui prendria notes. Això últim tenint en compte que l'assignació interna dels investigadors referent al saloneig era fer observació participant i registrar les seves reflexions en diaris de camp, respecte a l'experiència d'aquest i els sentiments al voltant de les reaccions o manifestacions dels estudiants que estaven sent convidats a participar en la recerca. Cada moment del procés de recerca va estar supervisat per la docent a càrrec del curs i una monitora, que van incentivar la reflexió i van fer suggeriments.

El mètode es va definir a partir del propòsit central de la recerca: contribuir a la comprensió dels impactes i les estratègies d'afrontament identificats pels estudiants que van ser generats per la pandèmia i l'aïllament a causa de la COVID-19. És a dir, que es va tractar de comprendre les experiències que van viure les persones a partir d'un context o problemàtica compartida. Per tant, el desenvolupament del projecte es va dur a terme amb el mètode qualitatiu, en el qual es van fer servir tècniques dialògiques individuals com ara les entrevistes semiestructurades, i tècniques dialògiques grupals com ara els grups focals, de caràcter conversacional i fetes mitjançant la plataforma de Google Meet. Amb una durada aproximada de dues hores, tant les tècniques individuals com les grupals, es van fer amb el previ consentiment dels estudiants per gravar-les i posteriorment poder transcriure-les.

El següent moment del projecte va ser la construcció col·lectiva de l'instrument d'entrevista, on cada subgrup encarregat d'un dels set eixos i les seves respectives categories d'anàlisi havia de presentar propostes de preguntes per a l'instrument; cadascuna va ser discutida i modificada per tot l'equip. Va ser el moment en què es va tenir el primer instrument d'entrevista i tot l'equip es va disposar a convocar els estudiants que van manifestar el seu desig de participar en el projecte. En aquest moment va ocórrer a Colòmbia una mobilització i protesta nacional, "un esclat social": l'atur cívic del 2021 que va ser secundat per alguns estudiants de la Universitat del Valle, que van prendre la decisió d'acollir la figura d'atur estudiantil, que va durar al voltant de quatre mesos. Això va aturar el procés de recerca, que al principi s'esperava que durés setze setmanes.

Un cop es van reiniciar les classes, amb tot el que va implicar tornar al procés de recerca després de l'atur estudiantil, l'equip d'investigadors va tornar a contactar amb les persones que havien expressat el seu interès a participar en la recerca. Aquest procés va ser difícil, perquè al final es tractava d'estudiants que també estaven travessats per un sens fi d'emocions i sentiments posteriors a l'atur. Malgrat això, es van dur a terme entrevistes semiestructurades individuals (dues per cada semestre). L'aplicació d'aquesta tècnica va estar dividida en dos moments: entrevistes de pilotatge i entrevistes posteriors al pilotatge. En el primer moment es va dur a terme una reflexió, en la qual es van incloure alguns ajustos en l'instrument d'entrevista i es van fer arranjaments pertinents per millorar el guió. A més, les entrevistes de pilotatge van permetre reconèixer tres categories emergents: primer, les emprenedories com una estratègia d'afrontament; segon, els impactes per a estudiants de pràctiques en el

marc de la pandèmia i l'aïllament per la COVID-19; finalment, l'atur cívic del 2021 a Colòmbia.

Metodologia

Durant el període febrer-octubre del 2021 es van convocar els estudiants del Programa Acadèmic de Treball Social de la Universitat del Valle, seu Cali, a participar en les entrevistes. La invitació es va fer per xarxes socials (Facebook, Instagram) i per mitjà del correu institucional. En total cinquanta-cinc estudiants van manifestar el seu interès a participar-hi, quaranta-dos es van identificar com a dones i tretze com a homes. Amb aquest grup es van fer un total de vint entrevistes semiestructurades i cinc entrevistes a grups focals.

Els mètodes emprats van presentar el desafiament i l'oportunitat de fer-los de manera presencial assistida per mitjans tecnològics de principi a fi. En primer lloc, els mitjans van possibilitar la convocatòria i la difusió d'informació per fer l'entrada a camp a través de les xarxes socials, publicacions i eines de Google. En segon lloc, els mitjans tecnològics van ser útils en l'organització de l'equip de recerca.

Al principi, es va donar més èmfasi a la tècnica individual, és a dir, a les entrevistes semiestructurades. D'aquesta manera, primer s'aborda el que és una entrevista qualitativa, perquè com ho planteja Munarriz (1992):

L'entrevista qualitativa es refereix a la conversa mantinguda entre investigador/investigats per comprendre, a través de les pròpies paraules dels subjectes entrevistats, les perspectives, situacions, problemes, solucions, experiències que ells tenen respecte a les seves vides (p. 112).

D'aquesta manera, es dona un lloc principal a la paraula de l'altre. Així mateix, Munarriz (1992) exposa que per mitjà de l'entrevista semiestructurada es recull informació més delicada però necessària per a la recerca, a través del plantejament d'una sèrie d'interrogants que parteixen d'hipòtesis intuïdes sobre el tema. Això permet que l'investigador o investigadora pugui orientar l'entrevista, tenint en compte els temes principals o rellevants.

Després es van fer cinc grups focals, en els quals es van abordar cinc eixos temàtics. Segons Escobar i Bonilla (2013), els grups focals són

una discussió amb un grup de sis a dotze persones, que són guiades per un entrevistador per exposar els seus coneixements i opinions sobre temes considerats importants per a l'estudi, l'entrevista a grups focals és un mitjà per a recollir en poc temps i en profunditat un volum significatiu d'informació qualitativa (p. 191).

Segons aquests autors això permet a més "fer que sorgeixin emocions, sentiments, creences, experiències i reaccions en els participants;

això no seria fàcil d'aconseguir amb altres tècniques" (Escobar i Bonilla, 2013, p. 52).

Amb aquestes tècniques es va anar donant pas a la pràctica d'una etnografia digital, que com ho plantegen Bárcenas i Preza (2018) es constitueix entre la dimensió en línia, treball en línia, i la dimensió *offline*, fora de línia. Aquestes dimensions es van integrar per a la producció de dades (individuals i col·lectives), construint un entramat de diverses pràctiques socials que van permetre desenvolupar la recerca formativa, aspectes fonamentals tot i que les tècniques de recerca i el treball de camp es van dur a terme únicament en escenaris *online* (en línia). És a dir, el treball de camp dut a terme va remetre al món físic dels investigadors i participants, però les dades es van anar construint i recaptant sempre en línia. Les entrevistes, els grups focals i les trobades entre investigadors sempre van anar a través de mitjans digitals.

Instruments

Així, a partir dels objectius plantejats en el projecte es van construir set eixos⁶ i disset categories d'anàlisi, considerant els coneixements teòrics sobre la situació problema i el context. Sobre aquesta base es va donar pas al disseny de l'instrument d'entrevista semiestructurada amb aproximadament seixanta preguntes. Durant el desenvolupament de les entrevistes, els investigadors no van ser directius amb les preguntes, sinó que a mesura que es generava l'espai dialògic, els participants donaven resposta a dues, tres o més preguntes a partir d'una mateixa. Després, a cadascuna d'aquestes categories se li va assignar un color, amb la finalitat de facilitar-ne la distinció en les transcripcions d'entrevistes individuals.

El disseny es va fer de manera col·lectiva i *online*. Amb el primer instrument dissenyat, es van fer proves pilot que van permetre identificar problemes i fer millores per a l'elaboració de les entrevistes posteriors. A més, les primeres entrevistes van permetre reconèixer tres categories emergents: (1) les empenedories com una estratègia d'afrontament, (2) els impactes per a estudiants de pràctiques acadèmiques en el marc de la pandèmia i l'aïllament per la COVID-19 i (3) l'esclat social (atur nacional abril-juny) del 2021 a Colòmbia.⁷

Per a la recerca es van dur a terme vint entrevistes semiestructurades amb una durada d'aproximadament dues hores. S'hi van fer al voltant de seixanta preguntes. Les entrevistes es van conduir a través de Google

6 Els eixos i categories d'anàlisi estan relacionats amb els impactes i les estratègies d'afrontament en (1) la vida familiar, (2) la vida acadèmica, (3) les relacions eroticoafectives, (4) la salut mental, (5) els desplaçaments, (6) les violències i (7) el vessant econòmic.

7 Amb el nom d'*esclat social a Colòmbia* es reconeix un dels processos de mobilització duts a terme durant els mesos d'abril a juny del 2021, amb la participació ciutadana més elevada que hi ha hagut durant els últims anys, per manifestar el descontentament de la gent amb polítiques governamentals. Aquest procés va portar a un atur nacional que va impactar la vida dels colombians.

Meet, i amb la prèvia autorització i consentiment informat dels participants totes es van gravar amb la finalitat de transcriure'n els enregistraments.

Amb l'objectiu d'ampliar i contrastar la informació obtinguda en les entrevistes es va utilitzar la tècnica de grups focals. Aquesta tècnica va permetre recollir, en poc temps i en profunditat, un volum significatiu d'informació. Els grups focals es van configurar a partir d'una discussió que va estar conformada entre cinc i vuit estudiants, que van ser guiats per un entrevistador per exposar els seus coneixements i opinions sobre temes considerats importants per a l'estudi. Aquesta tècnica es va aplicar amb la finalitat d'obtenir informació col·lectiva, és a dir, de tots els que conformaven el grup. Això va permetre contrastar la singularitat de les dades obtingudes en les entrevistes individuals.

L'instrument del grup focal va ser construït amb cinc tèmics: primer, les percepcions sobre la socialització i interacció amb companys de programa i universitat; segon, les percepcions sobre les estratègies d'afrontament, per exemple, respecte als impactes en la vida familiar –figures d'autoritat, l'àmbit econòmic-emprendories, l'organització dels espais, les estratègies d'autocura, entre d'altres–; tercer, les consideracions sobre la salut mental, amb l'acompanyament de professionals (psicòlegs, terapeutes ocupacionals, pertanyents a la universitat) o l'exercici físic com un factor per millorar-la; quart, les percepcions sobre assumir tasques de la cura i la seva influència en l'acompliment acadèmic; finalment, les transformacions en les relacions eroticoafectives durant la pandèmia i el confinament, que es refereix a com es va viure la sexualitat, el contacte amb altres persones i la relació amb el propi cos. És important assenyalar que metodològicament aquestes categories es van construir inductivament i amb participació dels estudiants del curs, no són categories construïdes a partir de perspectives teòriques, sinó basant-se en l'experiència dels participants en la recerca.

Es van constituir cinc grups focals amb estudiants de tercer, quart, sisè, vuitè i desè semestre respectivament. Com s'ha esmentat anteriorment, van assistir-hi entre cinc i vuit estudiants per reunió. Per al desenvolupament de la tècnica, els investigadors van decidir que una persona per grup assumiria el lloc de moderador i dues persones assumirien el rol d'observadors. De la mateixa manera, es va establir que el temps de durada de les sessions seria de dues hores. En cada grup focal es van abordar els cinc tèmics construïts.

En l'inici de cada sessió es va obtenir el consentiment informat dels participants per gravar. A més, es va acordar que, per parlar, cada participant havia de demanar la paraula i quan fos el seu torn tindria disponibles dos minuts i mig per parlar. Això amb la finalitat de garantir la participació de tots. Les troballes van ser contrastades amb les de les entrevistes individuals.

Igual que amb les entrevistes, la constitució de grups focals per mitjà de videotrucades va representar un desafiament quant a la interacció. Alguns estudiants no estaven disposats a activar les càmeres i quan es va abordar el tític relacionat amb les relacions eroticoafectives les seves participacions van ser limitades. Aquesta situació té a veure amb el

caràcter disruptiu d'aquest tema i la manca d'un espai amb intimitat que permetés parlar-ho de manera tranquil·la i lliure, així com tractar aquest tema enfront de les altres persones del grup.

Anàlisi de dades

El procés d'anàlisi de contingut de les entrevistes va estar compost per tres passos: la transcripció d'entrevistes; la categorització de dades qualitatives de manera manual, assignant a cada categoria analítica colors diferents; i l'anàlisi del producte de cada observació amb un tancament parcial d'entrevista.⁸ Cada equip d'investigadors es va organitzar, amb ajuda de la docent a càrrec, intentant que (sobretot l'anàlisi) es fes en temps real en conjunt amb tots els integrants del curs de Disseny Etnogràfic. Això amb l'objectiu de tenir descripcions riques, anàlisis profundes i construïdes des de diverses perspectives. Les reunions via Google Meet i les socialitzacions de les anàlisis a classe van permetre una realimentació del procés i un aprenentatge significatiu. Aquest aprenentatge ocorre quan una persona (en aquest cas els estudiants) associen els seus coneixements previs i prenocions amb nova informació, la qual cosa aporta a la reconstrucció i reajustament dels seus marcs de significat. Des de la perspectiva de Garcés et al. (2019), aquesta mena d'aprenentatge permet edificar coneixements i conceptes sòlids i xarxes de coneixements: "Els coneixements nous s'integren als preexistents i aquests a l'estructura cognitiva del subjecte. El propòsit és que aquests coneixements perdurin en el temps" (p. 234).

De manera similar a l'instrument d'entrevista es va construir el de grup focal. Com s'ha dit anteriorment, aquest va estar compost per cinc tòpics d'anàlisi basats en aquelles àrees que durant les entrevistes no van ser prou abordades. Així, es va convocar per mitjà del saloneig (*online*) i l'exercici de veu a veu grups d'entre sis i dotze estudiants a una video trucada de Google Meet que no havia de durar més de dues hores i en la qual els investigadors s'havien dividit en un moderador i dos observadors; aquests van tenir la labor de redactar una conclusió per cada eix de recerca. Aquestes conclusions van ser compartides al final de cada sessió amb el propòsit de validar si els estudiants consideraven que s'havien recollit les seves respostes. Cada grup focal va comptar al seu torn amb un exercici d'anàlisi similar al de les entrevistes.

Les entrevistes en profunditat, estructurades i semiestructurades, són tècniques que podem denominar clàssiques en els estudis fets amb metodologies qualitatives, igual que els grups focals. Aquestes permeten conèixer les percepcions, valoracions i construccions de sentit dels agents socials, i han estat definides com "una coparticipació de dos actors creant

⁸ S'entén per *tancament parcial d'entrevista* el pas posterior a la transcripció i categorització d'aquesta. És un procés en el qual s'analitzen els *verbatim*s a la llum de les teories triades per a la recerca. A més, s'avalua l'abast dels objectius i es fa un balanç de l'instrument d'entrevista.

narratives" (Holstein i Gubrium, 1997, p. 114), entre moltes altres definicions que tenen en comú. Les tècniques dialògiques (individuals o col·lectives) impliquen una trobada per compartir un espai entre investigadors i participants. No obstant això, com s'ha abordat, en aquest procés no va ser possible fer-les de manera física, sinó assistides per mitjans tecnològics, la qual cosa implica ruptures tant epistemològiques com operatives. En el primer aspecte, la relació entre investigador i participant està mediada per artefactes virtuals, la qual cosa interfereix en la construcció d'una relació propera en la qual en el diàleg no sols hi ha el llenguatge parlat, sinó també el llenguatge gestual i corporal. En l'operatiu, una dificultat important que es va presentar amb els participants es va donar perquè es trobaven a casa seva i en espais que no els permetia aprofundir en algunes respostes per mostrar el seu àmbit més íntim i simbòlic i per les interferències d'altres persones.

L'últim pas del procés va ser la construcció de l'informe final. Aquest va requerir molta organització dels estudiants investigadors, perquè va ser un document escrit a diverses mans: cada estudiant amb un estil diferent. Per mitjà de l'eina Google Drive es va obrir un document compartit en el qual cada subgrup de treball tenia assignada la redacció d'un o dos apartats de l'informe. Aquest informe es va estructurar en dotze capítols a part de la introducció, les conclusions, les referències bibliogràfiques i els annexos.

Discussió i conclusions

La construcció d'un projecte de recerca formativa de manera conjunta⁹ i *online* va representar reptes i oportunitats. Així, el progrés i execució de cadascuna de les fases del projecte estava associat directament amb el compliment de les responsabilitats que cada subgrup tingués assignades. En aquest sentit, va ser un exercici constant de confiança i exigència amb el company o la companya, perquè en aquest cas no sols implicava complir la tasca per a la classe, sinó complir amb les persones que van manifestar el seu interès a participar en la recerca. En síntesi, si un subgrup no complia l'assignació en les dates establertes, afectava tots els altres i el desenvolupament de l'estudi. Això es va constituir en un aprenentatge significatiu perquè va permetre enllaçar experiències, pràctiques i coneixements. Al mateix temps, va ser fonamental reconèixer que els qui van liderar el projecte es van posicionar com a observadors de primer i segon ordre, és a dir, com a part de l'experiència viscuda en la recerca, però al seu torn com a investigadors d'aquesta experiència. Cada investigador era al mateix temps estudiant i es trobava travessant aquests impactes i generant estratègies d'afrontament a causa de la pandèmia i l'aïllament per la COVID-19.

9 Quan ens referim al fet que la construcció del projecte i el desenvolupament de la recerca va ser conjunta estem al·ludint al fet que aquesta es va dur a terme amb un grup de trenta persones i l'acompanyament de la professora que impartia l'assignatura.

Com a oportunitat entre els grups d'investigadors estudiants es ressalten els espais de classe generats en la plataforma de Google Meet per resoldre dubtes que cada grup tenia en aplicar les tècniques. De la mateixa manera, va ser un espai per parlar dels sentiments i/o emocions durant el procés, donant cabuda a l'exercici de reflexivitat, que encara que travessa tot el procés de recerca qualitativa, en l'exercici d'aquesta té un lloc de poca visibilitat (De la Cuesta Benjumea, 2011). Això també va implicar que cadascú es preguntés sobre les seves motivacions cap a la recerca, les seves prenocions i concepcions de la realitat i els subjectes, les seves reaccions davant les respostes dels participants, o que cada persona es qüestionés què li feia sentir el dolor de l'altre, com se situava a si mateix en la mateixa situació, què hagués fet, entre altres preguntes. Així mateix, pensar com tot plegat influeix en la forma com s'executa la recerca, el clima de les entrevistes i grups focals i el to que s'utilitza per a dirigir-se a l'altre, entre altres aspectes.

Per a aquest exercici de reflexió va ser necessari fer ús del diari de camp com a eina de registre de les descripcions detallades de cada tècnica aplicada, els sentiments i pensaments que van sorgir i les inquietuds, de manera que es poguessin compartir amb el grup per projectar diferents alternatives de solució. Un diari de camp que registrava un treball de camp híbrid que es constituïa entre allò *online* i *on-life*.¹⁰ El primer utilitzat com a eina per a la interacció i el segon com a camp en el qual es desenvolupava el món de la vida, dels impactes, però també dels afrontaments al confinament i la pandèmia per la COVID-19.

D'aquesta manera, com s'ha plantejat prèviament, es va anar donant la pràctica d'una etnografia digital, en la qual d'acord amb els plantejaments de Hine (2015), Internet es constitueix en una experiència encarnada que es construeix en el dia a dia i s'enclava en marcs d'acció i significat que es produeixen a través de pràctiques socials a Internet. Aquest tipus d'etnografies es fan en entorns de camp difusos i impredecibles entre les formes d'interacció mediades per ordinadors i cara a cara. Com va ser el cas específic de la recerca duta a terme amb estudiants i per estudiants. En aquest sentit, Hine (2015) planteja que l'etnografia digital es fonamenta en tres principis epistemològics que són comuns a qualsevol pràctica etnogràfica:

- El camp com una construcció de l'investigador a partir de patrons de connexió i circulació en escenaris mòbils i multilloc entre els espais en línia i fora de línia.
- La participació de l'etnògraf a través d'una visibilitat mútua trobant formes de copresència en diferents mitjans o xarxes.
- La llarga durada en el treball de camp per generar l'experiència per establir connexions entre plataformes, actors o espais en línia i fora de línia, formular i rebutjar teories emergents, i arribar a un punt de saturació (Hine, 2015).

¹⁰ *Online* i *on-life* es refereix a allò digital i presencial assistit per mitjans tecnològics, respectivament.

Això va ser a més una oportunitat, perquè la relació entre investigadors i participants es va percebre propera i còmoda durant tot el projecte. Per als investigadors no va ser una dificultat arribar als estudiants, situar les paraules o mitjans apropiats a usar per convocar, atès que en alguns casos va haver-hi una proximitat prèvia en diferents assignatures o alguns havien tingut l'oportunitat de compartir espais de manera presencial a la universitat. També va ser una oportunitat fer una recerca qualitativa amb perspectiva etnogràfica en condicions de no presencialitat física, això va incentivar la capacitat creativa i també es van aconseguir aprenentatges importants en un context de mundialització que es troba interconnectat i que cada vegada exigeix més l'ús de mitjans tecnològics. No sols per a la recerca, sinó per a la intervenció i en el cas específic que ens ocupa per a la formació de professionals en treball social.

Per a Lemos i Navarro (2018) la tecnologia apareix com a mediadora entre l'equip d'investigadors i els participants de l'estudi. L'acostament per aquests mitjans permet escurçar distàncies, reconstruir mirades, propicia la trobada i la interacció entre actors socials situats en diferents contextos i llocs. Sobre aquesta mateixa línia, aquests autors es pregunten si aquesta mediació tecnològica desdibuixa la interacció o en complica el significat, perquè les perspectives de recerca social qualitativa presencial destaquen que l'investigador i el participant "comparteixen un espai i un temps, la qual cosa habilita a recuperar no sols narratives, sinó gestos, comportaments, entorns" (p. 2). En aquest sentit, un dels limitants més esmentats pels investigadors en les converses grupals va ser l'absència del llenguatge no verbal durant els salonejos *online*, grups focals i entrevistes, perquè si bé s'obria la càmera per humanitzar aquestes trobades, no era comú que els participants ho fessin. Per tant, en alguns moments la interacció era amb una pantalla portadora de símbols que es constitueixen en la representació de la identitat dels qui participen. No obstant això, aquesta limitació es pot solucionar amb l'ús de càmeres, que permeten una interacció més propera entre els participants.

D'altra banda, la tecnologia va possibilitar que els estudiants assistissin a entrevistes i grups focals des de diferents espais de la ciutat, de la geografia colombiana i d'espais de la vida quotidiana com la seva feina, parcs i fins i tot durant trajectes en transport públic. No obstant això, "la selecció d'un ambient disruptiu podria afectar la concentració dels entrevistats i la recopilació de dades" (Deakin i Wakefield, 2013, citat per Lemos i Navarro, 2018, p. 5). Si bé l'equip d'investigadors va manifestar haver percebut confiança de part dels estudiants en salons, entrevistes i grups focals, el projecte de recerca es va caracteritzar per indagar en temes sensibles i sobre una conjuntura ambigua i recent, per la qual cosa aquest espai disruptiu o que comptés amb la presència propera de desconeguts o familiars de l'entrevistat feia que es mostressin més tímids o que fins i tot manifestessin la seva limitació per respondre de manera sincera pel fet que altres persones estaven escoltant tot el que estaven dient. Això va

dificultar “obtenir respostes en profunditat a preguntes delicades” (Seitz, 2015, citat per Lemos i Navarro, 2018, p. 14).

Com s’ha esmentat anteriorment, dur a terme un procés de recerca formativa en contextos d’aïllament social va implicar que els investigadors es posicionessin com a observadors de primer i segon ordre. És a dir, que observaven la pròpia experiència i alhora la dels altres, això va permetre processos de reflexivitat des d’un doble rol: com a participants de l’experiència i com a investigadors d’aquesta. D’acord amb De la Cuesta Benjumea (2011), la reflexivitat implica girar la mirada cap a un mateix per adonar-se de l’efecte que produeix en la recerca les construccions de sentit, els sentiments, experiències i identitats de l’investigador en el procés de construcció de coneixement i d’interpretació del contingut de les narracions dels participants. Així es desafia el paradigma positivista fonamentat en l’objectivitat que ha estat present en les disciplines socials, sustentant el distanciament entre l’investigador i el procés de recerca.

Els aprenentatges a partir dels errors i inconvenients que van sorgir en la implementació de les tècniques, així com els espais de socialització i retroalimentació dins de la classe van permetre compartir les experiències viscudes en el procés de recerca. Això va ser un espai setmanal de participació, observació i escolta, del qual resultaven recomanacions i suggeriments que van permetre construir el projecte a diverses mans i modificar els instruments a través del qual es van recollir les dades. A més dels aprenentatges acadèmics, també es van facilitar aprenentatges emocionals que van fomentar el desenvolupament personal, combinant d’aquesta manera destreses acadèmiques i emocionals que permeten actuar de manera assertiva en la vida quotidiana i en l’acompliment professional.

Els participants en el procés de recerca van agrair que les entrevistes i grups focals fossin espais per parlar sobre el que havia passat, tornar sobre l’experiència i exterioritzar els seus sentiments. Van comentar que aquests espais van servir de manera d’esplaiar-se i no sentir-se sols en moments difícils. Des de la posició com a investigadors, escoltar els companys en les entrevistes va permetre reconèixer-se en les seves experiències i identificar que també havien viscut situacions similars. Així, el vincle entre investigadors i participants es va enfortir i va deixar com a resultat la satisfacció d’haver après molt, però més enllà d’això, haver enfortit les xarxes entre companys.

Entre les múltiples oportunitats del procés de recerca formativa amb treball de camp *online*, es troba haver pogut estalviar despeses, que en la recerca qualitativa tradicional han de ser considerades per poder assegurar el desenvolupament del projecte, com ara l’acondiament dels espais, la cerca de recursos humans, el pagament per desplaçaments, l’hostalatge, entre d’altres. Això representa nombrosos desafiaments i a vegades fa que recerques amb molt de potencial no puguin ser dutes a terme.

No obstant això, si bé la recerca formativa *online* va estalviar despeses, cal reconèixer que accedir a connexió a Internet, serveis d’energia i dispositius tecnològics té un cost que no tots poden pagar. A més, la pandèmia va desplaçar tots els àmbits de la vida a casa; ara per estudiar,

treballar o tenir reunions era indispensable tenir connexió a Internet. Dit això, es reconeix que en aquest procés de recerca formativa la connexió a Internet va ser una limitant per arribar a persones que no van tenir l'oportunitat de tenir accés per falta de recursos.

Sumat a això, és important destacar que el procés de recerca formativa amb treball de camp *online* va permetre cuidar de la salut i la vida de tots els participants, pel fet que no es van propiciar espais en els quals es presentés perill de propagació del virus. A més, la connexió a Internet va permetre entrevistar estudiants que es trobaven a les seves ciutats d'origen a molts quilòmetres de distància de la ciutat principal en la qual es va dur a terme la recerca. Sense connexió a Internet, això no hauria estat possible.

Finalment, es determina que, si bé el canvi és constitutiu de la vida i tots els dies es pot aprendre i reaprendre de cada situació, aquesta vegada va caldre enfrontar-se a l'inimaginable. Tot va canviar i es pot dir que per sempre; el treball, l'acadèmia i tots els àmbits de la vida han redibuixat els seus límits de presencialitat obligatòria, avui les possibilitats s'han ampliat perquè la capacitat d'adaptació humana va mostrar que amb connexió a Internet moltes coses són possibles sense incórrer en despeses de desplaçament i adequació d'espais, entre d'altres. Avui es pot fer recerca amb persones de moltes latituds des de la comoditat de ser a casa. No obstant això, com ja s'ha dit, és necessari anar amb compte perquè aquesta no és una oportunitat per a totes les persones i pot convertir-se en un criteri d'exclusió perillós.

Referències bibliogràfiques

- Bárceñas, K., i Preza, N. (2018). Desafíos de la etnografía digital en el trabajo de campo online. *Virtualis*, 10(18), 134-151. <https://www.revistavirtualis.mx/index.php/virtualis/article/view/287>
- Cifuentes, M. (2013). Formación en Trabajo Social e investigación: una relación insoslayable de cara al siglo XXI. *Revista Trabajo Social*, 15, 165-182. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4669207>
- De la Cuesta Benjumea, C. (2011). La reflexividad: un asunto crítico en la investigación cualitativa. *Enfermería Clínica*, 22, 163-167. <https://doi.org/10.1016/j.enfcli.2011.02.005>
- Escobar, J., i Bonilla, F. (2013). Grupos Focales: Una guía conceptual y Metodológica. *Cuadernos Hispanoamericanos de Psicología*, 9(1), 51-67. [http://sacopsi.com/articulos/Grupo%20focal%20\(2\).pdf](http://sacopsi.com/articulos/Grupo%20focal%20(2).pdf)
- Falla, U. (2015). Tendencias de la formación investigativa en el Trabajo Social contemporáneo. *Revista Trabajo Social*, 10, 35-64. <https://revistas.udea.edu.co/index.php/revistraso/article/view/23825>

- Garcés, L., Montaluís, N., i Salas, E. (2019). El aprendizaje significativo y su relación con los estilos de aprendizaje. *Revista Anales*, 1(376), 231-248. <https://doi.org/10.29166/anales.v1i376.1871>
- Hine, C. (2015). *Ethnography for the Internet. Embedded, embodied and everyday*. Bloomsbury.
- Holstein, J., i Gubrium, J. (1997). Entrevista activa. Dins D. Silverman (Ed.), *Investigación cualitativa: teoría, método y práctica* (pp. 113-129). Sage.
- Lemos, S., i Navarro, A. (2018). *El uso de entrevistas en entornos virtuales*. Academia. Recuperat 13 novembre 2022, de https://www.academia.edu/37541268/Lemos_S_y_Navarro_A_2018_El_Uso_de_entrevistas_en_entornos_virtuales_pdf
- Munarriz, B. (1992). Técnicas y métodos en investigación cualitativa. Dins J. Muñoz Cantero i E. Abalde Paz (Coord.), *Metodología educativa I* (pp. 101-116). Universidade da Coruña y Servizo de Publicacións. Recuperat 13 novembre 2022, de <https://core.ac.uk/download/pdf/61903317.pdf>
- Ramos, C. (2020). Los alcances de una investigación. *CienciaAmérica: Revista de divulgación científica de la Universidad Tecnológica Indoamérica*, 9(3), 1-6. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7746475>
- Redondo, G. (2021). *Trabajo Social Ante El Covid-19: Nuevos Retos En La Formación E Investigación Universitaria* [Conferència]. IX Congreso Internacional Multidisciplinar de Investigación Educativa (CIMIE): Evidencias educativas que mejoran el mundo, 1 y 2 julio 2021, Barcelona, Espanya. Asociación Multidisciplinar de Investigación Educativa (AMIE). Recuperat 13 novembre 2022, de https://amieedu.org/actascimie21/wp-content/uploads/2022/01/Gisela_Redondo_Munte.pdf